

MEŞŞÂÎ GELENEKTE KATEGORİLERİN SAYISINA DAİR TARTIŞMALAR (EBÜ'L-FEREC ABDULLAH İBNÜ'T-TAYYİB ÖRNEĞİ)*

Alaattin TEKİN¹

Öz

Kategoriler, varlığa yüklenen en genel yüklenenler olması açısından konusu itibariyle hem mantığın hem de felsefenin araştırma alanına girdiğini söylemek mümkündür. Mantığı sistemleştiren Aristoteles, bu eseri *Organon* külliyyatının başına koyup bütün bilimlerin anlaşılmasını *Kategoriler*'e bağlayarak, önemini güçlü bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir. Aristoteles sonrası dönemde hem Helenistik şarihler hem de İslâm filozofları tarafından yoğun bir şekilde inceleme konusu yapılan en önemli eser, *Kategoriler* olmuştur. Nitekim felsefe ve mantık tarihine bakıldığında diğer eserlere nazaran *Kategoriler* üzerine iki yüzden fazla şerhin yazıldığını ancak çok azının günümüze ulaştığını ifade edebiliriz. *Kategoriler* adlı eser, veciz bir şekilde yazılmasına rağmen Antikçağdan günümüze kadar ciddi tartışmaların ana kaynağını oluşturması açısından da önemlidir. Bu tartışmalardan biri de kategorilerin sayısına dairedir. Biz de bu makalemizde Aristoteles'ten İbn Hazm'a kadar olan süreçte kategorilerin sayılarına yönelik ortaya konan tartışmaları ve bunlara dair çözüm önerilerini incelemeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Mantık, *Organon*, *Kategoriler*, Aristoteles, Helenistik Şarihler, Ebü'l-Ferec.

DISCUSSIONS ABOUT THE NUMBER OF CATEGORIES IN THE PERIPATETIC TRADITION (EXAMPLE OF ABÛ AL-FARAJ 'ABD ALLÂH IBN AL-TAYYIB)

Abstract

It is possible to say that both logic and philosophy are included in the research field in terms of the categories being the most general attributions to existence. It is seen that Aristotle, who systematized logic, put this work at the head of the *Organon* corpus, and by connecting the understanding of all sciences to the *Categories*, it strongly demonstrated its importance. The most important work, which was studied extensively by both Hellenistic commentators and Islamic philosophers in the post-Aristotelian period, has been *Categories*. As a matter of fact, when we look at

* Bu makale, "Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi" doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Mantık Anabilim Dalı, Eposta: alaatekin@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7007-7746>

the history of philosophy and logic, we can say that more than two hundred commentaries on *Categories* were written, but very few of them survived. Although the work titled *Categories* is written concisely, it is important in terms of forming the main source of serious discussions from Antiquity to the present. One of these debates is about the number of categories. In this article, we will try to examine the discussions on the number of categories from Aristotle to Ibn Hazm and the solution proposals for them.

Keywords: Logic, *Organon*, *Categorias*, Aristotle, Hellenistic Commentators, Abû, al-Faraj.

GİRİŞ

Kategorilerin sayısı genel itibariyle Aristoteles'in (ö. MÖ 322) belirlediği şekliyle biri cevher ve dokuzu araz olmak üzere on tanedir. Bunlar şarihler tarafından ne eksik ne fazla on tanedir şeklinde aktarılmıştır. Nitekim bu görüş İslâm dünyasında Fârâbî (ö. 950) (Fârâbî, 2008, ss. 3-49, 2019, ss. 15-61), Yahya İbn 'Adî (ö. 974) (Yahya İbn 'Adî, 1988, s. 180), Ebü'l-Ferec (ö. 1043), İbn Sînâ (ö. 1037) ve İbn Hazm (ö. 1064) (İbn Hazm, 2018, s. 108-199) tarafından da benimsenmiştir. Ancak Ebü'l-Ferec, kategorilerin sayısı hakkında ortaya konulan bu görüşlerin yersiz olduğunu düşünür.(Ebü'l-Ferec, 2006, ss. 94-95, 2010, s. 171) Öyle ki kendisi, mantıkçı birinin üstün cins olan kategorileri olduğu gibi kabul etmesi gerektiğini belirtir. Yine de kategorilerin sayısı hakkında Antikçağdan itibaren Dexippus (ö. y. 350), Ammonius (ö. y. 517/526), Simplicius (ö. 565), Philoponus (ö. y. 570) ve Elias (ö. y. VI. Asır) gibi şarihler tarafından ufak farklılıklarla birlikte benzer görüşler ileri sürülmüştür (Dexippus, 1990, ss. 63-69; Ammonius, 2014, ss. 43-44; Philoponus, 2015, ss. 80-84; Simplicius, 2003, ss. 77-82; Eliae, 1990, s. 160,21). İslâm dünyasında Fârâbî (Fârâbî, 2008, ss. 32-35) ve İbn Sînâ (İbn Sînâ, 2010, ss. 63-69) tarafından bu konular incelenmesine rağmen bunları net bir şekilde inceleyen ve onları değerlendiren kişi Ebü'l-Ferec'tir. Kendisi kategorilerin sayısı hakkında yanlış olduğunu belirttiği altı grubun görüşlerini ve bunları destekleyen delilleri aktardıktan sonra onların görüşlerini çeşitli delillerle çürütmeye çalışır. Ardından ise doğru bulduğu görüşü çeşitli delillerle izah etmeye çalışır.

Ebü'l-Ferec'e göre kategorilerin sayısı hakkında yanlış görüş beyan eden gruplar şunlardır:

(i) Bütün varlığı kuşatan üstün cinsler bir tanedir ve bu da sadece varlıktır görüşünü benimseyen ilk gruptur. Onlara göre varlık, varlığa cins olması durumunda hem ismini hem de anlamını kuşatır. Bundan dolayı Aristoteles'in üstün cinslerin on tane olduğu görüşünü kabul etmezler.

Ebü'l-Ferec bu grubun görüşünü varlığın eşadlı bir isim olması üzerinden üç delil getirerek çürütmeye çalışır. Genel olarak ilk delilde cevher ve araz arasındaki farklılıklar üzerinden varlığın cins olarak onları kuşatamayacağını aksine eşadlı bir isim olarak onları kuşatacağını belirtir. Benzer görüşler ikinci delil ve üçüncü deliller için de aktarılır. Netice itibariyle Ebü'l-Ferec bu grubun görüşlerine iltifat etmez ve kategorilerin varlık olarak teke indirgenmesini yanlış bulur (Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, 2006, ss. 95-99, 2010, ss. 172-179). Ebü'l-Ferec'in bu gruba yönelik ortaya koyduğu görüşlerin ana kaynağını Elias'ın (Eliae, 1990, s. 160,21) oluşturduğunu söyleyebiliriz.

(ii) Ebü'l-Ferec'e göre Septikler (*Muânid*) üstün cinslerin cevher ve araz olmak üzere iki tane olması gerektiğini savunurlar. Bunlar Aristoteles'in üstün cinsleri ona ayırmasının kötü bir eylem olduğunu belirtirler. Ayrıca onlar Aristoteles'i "Kategorileri cevher ve araz olarak iki kısma ayırması aklına gelmedi mi?" şeklinde eleştirirler. Ebü'l-Ferec'e göre bu grubun lideri Platon'un (ö. MÖ 437) öğrencisi Knesokrates'tir (ö. MÖ 314) (Ebü'l-Ferec, 2006, s. 99-102, 2010, s. 179-185). Knesokrates'in ismini ilk olarak Simplicius (Simplicius, 2003, s. 78) zikretmesine rağmen (Ayrıntılı bilgi için bkz. Roberto Granieri, 2019) Dexippus isim zikretmeksizin konuya giriş yapar (Dexippus, 1990, s. 64). Aynı görüş Fârâbî'nin de bir grup (*min kavmin*) şeklinde aktardığını ifade edebiliriz (Fârâbî, 2008, s. 34).

Kategorilerin cevher ve araz olarak ikiye indirgenmesini Ebü'l-Ferec beş delille çürütmektedir. İlk deliller genel itibariyle arazın dokuz kategori için cins olamayacağı üzerinden incelendiği görülür (Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, 2006, ss. 99-102, 2010, ss. 179-185). Beşinci delil ise Ebü'l-Ferec'e göre *nefsü'l-emirden* alınmıştır. Arazların cinsleri ya zâtları açısından ya da araz olmaları açısından iki kısımda incelenir. Zâtları açısından incelenirse dokuz kategoride toplanır. Şayet araz açısından incelenirse bu durum araz manasının tamamını toplayan izâfet açısından olur. Bundan dolayı Aristoteles bu kitabında zâtları olması açısından on ilkeyi başkasında değil de kendisine yönelen nispet açısından inceler. Aynı şekilde kendinde bağımsız olması ve olmaması açısından da cevher ve araz olarak iki kısımda toplanır. Araz, zât olması açısından değil de araz olması açısından dokuz kategoriyi kuşatır. Araz olan dokuz kategorinin oluşumu zâtına eklenmesi nispetiyledir. Bundan dolayı on kategorinin cevher ve araz olarak ikiye taksim edilmesi doğru değildir (Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, 2006, s. 102, 2010, ss. 184-185). Fârâbî ise kategorilerin cevher ve araz olarak ikiye indirgenmesini, arazın dokuz kategorinin cinsi olamayacağı üzerinden reddeder. Sonuç itibariyle Fârâbî ve Ebü'l-Ferec'in bu hususa dair görüşlerinin ana kaynağını Simplicius ve Dexippus'un oluşturduğunu söyleyebiliriz

(Dexippus, 1990, s. 64; Fârâbî, 2008, s. 34; Simplicius, 2003, s. 78). Ancak Ebü'l-Ferec kategorilerin cevher ve araz olarak ikiye indirgenmeyeceğini özellikle de *nefsü'l-emr* kavramı üzerinden açıklaması dikkate değerdir.

(iii) Ebü'l-Ferec'e göre Stoacılar (*el-Muzille/Revvakıyyun*) bütün varlığı kuşatan üstün cinslerin (i) cevher, (ii) nitelik, (iii) görelilik ve (iv) konum (vaz) olmak üzere dört tane olduğunu savunurlar. Ebü'l-Ferec, cevherle birlikte üstün cinsleri dört taneye indirgeyen Stoacıların görüşünü hatalı bulur (Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, 2006, ss. 102-103, 2010, ss. 185-187). Ona göre bunları reddetmek oldukça basittir. Çünkü dördü dışında geri kalan nicelik, nezamanlık ve neredelik gibi kategorilerin varlığı açık oldukları için bunları dörde indirgemek doğru değildir. Aynı şekilde doğaları farklı olan şeyleri tek bir doğa altında toplamak da mümkün değildir. Çünkü şey ile zâtı arasındaki nispet on kategoriye bir araya getirir. Bundan dolayı kategorileri dörtle sınırlandırmak doğru değildir. Stoacılara yönelik benzer açıklamaların ana kaynağını Simplicius'un oluşturduğunu söyleyebiliriz (Simplicius, 2003, s. 63). İbn Sînâ isim belirtmeksizin bu konuyu doğrudan Ebü'l-Ferec'ten alıntılama ile birlikte kendisi cevher, nicelik, nitelik ve görelilik olarak aktarmaktadır (İbn Sînâ, 2010, s. 63). Nitekim Stoacıların kategorilere yönelik görüşleri incelendiğinde nicelik kategorisinin incelenmediğini söyleyebiliriz (İbrahim Çapak, 2011, ss. 54-57). Onlara göre asıl neden (cevher), nitelik, konum ve konumlar arası bağlantı olmak üzere dört kategori mevcuttur (Rıza Tefvik, 2004, s. 112). Bu durumda Stoacıların görüşüne yakın duranların Simplicius ve Ebü'l-Ferec olduğunu söyleyebiliriz.

(iv) Ebü'l-Ferec'e göre Galen (ö. y. 200), *Burhân Kitabı*'nda bütün varlığı kuşatan üstün cinslerin (i) cevher, (ii) nicelik, (iii) nitelik, (iv) niteliğin bir kısmını bulunduran uçlar (*etraf*) ve (v) başka bir şeye izâfe etme olmak üzere beş tane olduğunu belirtir. Ebü'l-Ferec'e göre Galen'in bu görüşü felsefeye uygun değildir. Ona göre Galen'in "Niteliğin bir kısmını bulunduran uçlar" şeklindeki ifadesi herhangi biri tarafından anlaşılması ve manasının bilinmesi mümkün değildir. Ancak Ebü'l-Ferec büyük ihtimalle bu ifadenin "izâfet'in uçları" olabileceğini düşünür ve Galen'in görüşünü çürütmeyi de izâfet üzerinden yapar. İbn Sînâ'nın yukarıda olduğu gibi bu görüşü de isim belirtmeksizin doğrudan Ebü'l-Ferec'ten alıntıladığını söyleyebiliriz (İbn Sînâ, 2010, s. 63). Özellikle İbn Sînâ, Ebü'l-Ferec'in de anlamakta zorlandığı "Niteliğin bir kısmını bulunduran uçlar" ifadesini incelemektedir. İbn Sînâ, bu kimselerin etki ve edilgiyi ya da konumu kastetmiş olabileceklerini ortaya koyarak iki ihtimal üzerinde durmaktadır (İbn Sînâ, 2010, s. 65). Ebü'l-Ferec ise izâfetin uçları olma ihtimali

üzerinden konuyu incelemektedir. Kısacası bu ifadeler hem Ebü'l-Ferec hem İbn Sînâ'ya göre anlaşılması zor ve karışık görüşlerdir.

Galen'in *Burhân Kitab'*ı günümüze ulaşmamış olmasına rağmen Ebü'l-Ferec'in onun görüşünü eseri üzerinden aktarması ve İbn Sînâ'nın isim belirtmeksizin bu konuyu doğrudan ondan alıntılması dikkate değer bir husustur. Bu durum Ebü'l-Ferec'in şerhinin ne kadar kıymetli olduğunu gösterir. Ayrıca Elias, Galen'in bu görüşünü eser ismi vermeksizin benzer bir şekilde incelediği görülmektedir (Eliae, 1990, s. 161,21).

(v) Ebü'l-Ferec'e göre bazı kimseler, üstün cinslerin on tane değil de dokuz tane olması gerektiğini savunurlar ve bunların hocası da Nicosratus'tur. Onlara göre üstün cinslerin dokuz tane olması etki ve edilgi kategorilerinin hareket kategorisinin altına dâhil olmalarıyla gerçekleşir. Çünkü hem etki hem de edilgi kategorileri harekettir. Bundan dolayı bu ikisi hareket kategorisi olarak görülür. Fârâbî'nin hareketi; etki ve edilgi kategorileri arasında zikretmesinin izleri Nicostratus'un bu görüşüne kadar sürülebilir (Fârâbî, 2019, ss. 42-45). Ancak Fârâbî hareketi, etki ve edilgi kategorileri arasında saymasına rağmen onu tek bir kategori olarak görmez ve on tane kategoriye ayrı ayrı inceler. Ebü'l-Ferec'e göre ise etki ve edilginin betimleri ve doğaları farklı olduğu için hareket kategorisi altında birleşmeleri mümkün değildir. Bundan dolayı üstün cinslerin eksiltilmesi ya da iki kategorinin tek bir kategori altında birleştirilmeleri söz konusu değildir (Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, 2006, ss. 105-106, 2010, ss. 189-191). Benzer bir yaklaşımın İbn Sînâ tarafından da aktarıldığı görülmektedir. Kendisi doğa bilimlerinde de görüleceği üzere hareketin etki ve edilgi ile nitelenemeyeceğine vurgu yapmaktadır (İbn Sînâ, 2010, s. 66). Kısacası etki ve edilginin hareket kategorisi altında birleşmeleri söz konusu değildir.

Ebü'l-Ferec'in bu konudaki görüşlerinin izleri Elias (Eliae, 1990, s. 160,21), Simplicius (Simplicius, 2003, s. 81) ve Dexippus'ta (Dexippus, 1990, ss. 63-69) sürülebilir. Ancak Ebü'l-Ferec'in Nicostratus'un ismini burada zikretmesi dikkate değerdir. Çünkü tespit edebildiğimiz kadarıyla bu ismi, şarihlerden sadece Simplicius'un bu konu dışında başka bir yerde zikrettiği görülmektedir (Simplicius, 2003, s. 79).

(vi) Ebü'l-Ferec'e göre bazı kimseler üstün cinslerin on tane değil de on bir tane olması gerektiğini savunurlar. Onlara göre etki kategorisine karşılık edilgi kategorisi varsa sahip olma kategorisine karşılık da sahip olunma kategorisinin olması gerekir. Bu durumda toplam kategori sayısı on bir olur. Ebü'l-Ferec'e göre sahip olma ile sahip olunan şey arasında anlam açısından bir fark yoktur ve aralarındaki nispet de eşittir. Bundan dolayı bunların ayrı birer kategori olarak değerlendirilmesi söz konusu değildir (Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-

Tayyib, 2006, s. 106, 2010, ss. 191-192). Ebü'l-Ferec'in üstün cinslere yönelik alıntılıdığı ve eleştirdiği bu görüş benzer bir şekilde Dexippus, Ammonius, Philoponus ve Simplicius tarafından zikredilmektedir (Dexippus, 1990, s. 65; Ammonius, 2014, s. 43; Philoponus, 2015, s. 80; Simplicius, 2003, s. 79). Simplicius'a göre bu görüşü Nicostratus'un takipçileri savunur (Simplicius, 2003, s. 79).

Kategorilerin sayısına yönelik Antikçağda yapılan tartışmalar çeşitli eserlerde zikredilmesine rağmen Ebü'l-Ferec bunları bir bütün olarak ve çeşitli delillerle gayet veciz bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı şekilde günümüze ulaşmayan filozofların bu konudaki görüşlerinin de aktarılmasıyla kadim tartışmaların varisi olarak önemli bir görevi de üstlendiğini ifade edebiliriz. Ayrıca isim belirtmeksizin İbn Sînâ'nın bu konudaki alıntıları Ebü'l-Ferec'in şerhine vakıf olduğunu ve onun konuları ele alış biçiminin de Ebü'l-Ferec ile benzerlik arz ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim bu yaklaşımın Meşşâî öğretinin İskenderiye geleneği üzerinden İslâm dünyasında temsil edildiğini gösterir.

Üstün cinslerin sayısına yönelik ortaya konan görüşleri inceledikten sonra onların ne eksik ne fazla olamayacağı ve on tane olması gerektiğine yönelik sebeplerin incelenmesine geçebiliriz. Ebü'l-Ferec bu hususu şu beş delil üzerinden temellendirmektedir:

(i) Ona göre bu delil varlıktır ve bu kavram üzerinden kategorilerin sayısı tespit edilir. Buradaki varlıktan kasıt duyuşal değil de aklî varlıktır. Ona göre varlıkta tekilerden elde edilmiş on anlam mevcuttur. Tekillerin doğaları farklı olduğu için doğası farklı olan türlere yükselebilirler ve bu türler de doğası farklı olan cinslere yükselirler. Bu durumda üstün cinslerin on tane olması gerekir. Buradaki tekilerin tek tek incelenmesi durumunda on tane üstün cinsin manası ortaya çıkar. Dolayısıyla bunlar bütün varlıkların ölçütü (*miyâr*) olur. Kısacası ay altı âlemden en mükemmel varlık insandır. İnsan cisminin en mükemmel alet ve kemâl olması da birleşik (*mürekkeb*) şeylere kıyas edilmesiyle olur. Örneğin Akif şahsı üzerinden on üstün cinsi belirleyebiliriz. Akif zâtıyla kâim olduğu için *cevher*, onun üç boyutu *nicelik*, durumu *nitelik*, oğul olması *görelilik*, onun bir zaman da yaşaması, *nezamanlık*, bir mekânda olması *neredelik*, bir eylemde bulunması *etki*, bir eylemden etkilenmesi *edilgi*, bir şeye sahip olması *iyelik* ve oturuyor olması da *konum* kategorilerini ortaya koyar. Kısacası bütün varlığı kuşatması açısından on üstün cinsin tek bir tekil üzerinden elde edilmesi mümkündür. Bundan dolayı kategorilerin on tane olması kaçınılmazdır ve bu husus varlık kavramı üzerinden incelenir (Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, 2006, ss. 106-108, 2010, ss. 192-196). İbn Sînâ ise kategorilerin sayısını varlık kavramı üzerinden incelemeyi doğru

bulmaz ve onun bu konuda dolaylı olarak Ebü'l-Ferec'i eleştirdiği söylenebilir (İbn Sînâ, 2010, s. 69).

(ii) Ebü'l-Ferec'e göre her varlık ya kendi başına kâimdir ya da kendi başına kâim değildir. Kendi başına kâim ise *cevher*'dir ve onun varlığı kendinden olup başkasına muhtaç değildir. Kendi başına kâim olmayan ise ya zâtı kendinde kâim olan cevhere bağlıdır ya da cevher ve başka şeyler arasında bir nispet olur. Kendi başına kâim olmayan ya bölünebilir ya da bölünemez. Bölünmesi durumunda *nicelik* bölünmemesi durumunda *nitelik* elde edilir. Nispeti açısından varlık ise ya onda var olan haller ve şeyler arasındaki nispeti açısındandır. Şayet ondan farklı olursa *konum* ondan farklı olmazsa *iyelik* elde edilir. Aynı şekilde kendisi ve başkası arasında olursa ya cevhere ya niceliğe ya da niteliğe nispetle olur. Şayet cevhere nispet ile meydana gelirse ya mülkiyettir ya da değildir. Mülkiyet ise *iyeliği* gerektirir ve mülkiyet değil ise *göreligi* gerektirir. Şayet niceliği açısından nispet olursa bu durumda nicelik ya bitişiktir ya da ayrışiktir. Ayrışik ise *neredeliği* bitişik ise *nezamanlığı* gerektirir. Niteliğe nispeti açısından olursa ya *etki* ya da *edilgi* kategorileri meydan gelir (Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, 2006, ss. 108-109, 2010, ss. 196-197). Kısacası Ebü'l-Ferec on kategoriyi zâtıyla kâim olması, zâtıyla kâim olmaması ve başka bir şeye nispet edilmesi şeklinde aktardığını söyleyebiliriz. Bu durumda toplam on kategori bu üçlü taksim bağlamında elde edilir.

(iii) Ebü'l-Ferec'e göre bu delil daha çok ilk iki delili kabul etmeyip bu konuda boşuna inatlaşanları eleştirmek üzere ileri sürüldüğü değerlendirilebilir (Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, 2006, s. 109, 2010, s. 197). Ebü'l-Ferec, üstün cinslerden herhangi birini alıp düşüncesini inatla sürdürmeye çalışan birinin ileri sürdüğü argümanın güçlü ve doğru olduğunu zannettiğini belirtir. Fakat onların ileri sürdüğü görüş çok kolay bir şekilde geçersiz kılınabilir. Bundan dolayı kategoriler ne eksik ne fazla toplam on tanedir.

(iv) Ebü'l-Ferec'e göre bu delil tabîî hikmet açısından incelenebilir. Cevher, zâtıyla kâim olduğu için arazın var olabilmesi onun cevhere ilişmesiyle mümkün olur. Bu sayede arazın cevhere ilişmesiyle ne eksik ne fazla toplam dokuz kategori meydana gelir. Dolayısıyla bu ilişme (i) ya cevherde varlık bulması, (ii) ya başka bir şeyden elde edilmesi (iii) ya da başka bir şeyle ortaya çıkması şeklinde üçlü bir taksimle araz olan dokuz kategori elde edilir. İlkinde *nicelik*, *nitelik* ve *konum*, ikincisinde *neredelik*, *nezamanlık* ve *iyelik* son olarak üçüncüsünde ise *görelilik*, *etki* ve *edilgi* kategorileri elde edilir. Ebü'l-Ferec'e göre bu üçlü taksim sayıda mükemmelliği temsil eder. Kısacası kendinde kâim olan cevherle birlikte ne eksik ne fazla toplam on kategorinin varlığı bu şekilde ispatlanabilir.

İbn Sînâ ise varlığın on kategoriye bölünmesiyle alakalı meşhur olduğunu ifade ettiği bu taksimi doğrudan Ebü'l-Ferec'den alıntılmaktadır (İbn Sînâ, 2010, ss. 80-82). Kendisi kategorilerin bu şekilde bölünmesinin isabetsiz olduğunu özellikle belirterek doğrudan Ebü'l-Ferec'i eleştirmektedir. O bu bölümlemenin her arazın tasavvur edilmesinin ya kendi konusu dışında bir nispete ihtiyaç duyulması ya da ihtiyaç duyulmaması şeklinde ikiye bölünmesi durumunda doğru olabileceğini ifade eder (İbn Sînâ, 2010, ss. 82-83). Ancak İbn Sînâ'nın bu görüşü incelendiğinde Ebü'l-Ferec'in ikinci delilde ortaya koyduğu görüşlerle benzerlik arz ettiği söylenebilir. Ayrıca bu durum İbn Sînâ'nın Ebü'l-Ferec'in şerhinden yararlandığını da ortaya koyar.

(v) Ebü'l-Ferec'in bu delile göre sayıların en mükemmel olanının on sayısı olduğunu belirtir. Bundan dolayı da kategorilerin sayısı on tane olmak zorundadır. Kısacası âlemin sayı olarak tek bir tekil şeklinde tasavvur edilmesi on üstün cinsin elde edilmesine imkân sağlar. Bundan dolayı üstün cinsler on tanedir (Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, 2006, s. 111, 2010, s. 201).

Ebü'l-Ferec'in hem dördüncü hem de beşinci delilde üç ve on sayısı üzerinden konuya yaklaşımı İbn Sînâ tarafından eleştirilse de (İbn Sînâ, 2010, s. 81) Pythagoras'ın (ö. MÖ y. 500/490) sayı anlayışını yansıtmaması ve yaşadığı dönemde İhvan-ı Sâfâ gibi ekollerden etkilendiğini göstermesi açısından önemlidir (Bayram Ali Çetinkaya, 2003). Ayrıca Ebü'l-Ferec'in üstün cinslerin on tane olmasına dair detaylı olarak incelediği delillerin şarihler tarafından bu şekilde ele alınmadığını söyleyebiliriz. Bu durum Ebü'l-Ferec'in şerhinin kadîm geleneğin bir kopyasını oluşturmasından ziyade özgün bir niteliğine sahip olduğunu gösterir.

Kategorilerin sayısını net bir şekilde ortaya koyan Ebü'l-Ferec, bunların sıralamasına dair de önemli açıklamalarda bulunmaktadır. Ona göre kategorilerin sıralaması, *cevher*, *nicelik*, *nitelik*, *görelilik*, *neredelik*, *nezamanlık*, *iyelik*, *konum*, *etki* ve *edilgi* şeklindedir. Ebü'l-Ferec'e göre ilk üç kategori zâtlarının şeye nispet olunmaları ve geri kalanların ise hariçte şeye nispet olunmalarından dolayı bu şekilde tasnif edilmiştir. Cevherin nicelikten önce gelmesi doğası açısından, niceliğin nitelikten önce gelmesi de onun cismanî cevheri barındırması açısından yani üç boyuta sahip olmasıdır. Niteliğin görelilikten önce olması, onun varlıkta duyuşal özelliklere sahip olmasıdır. Göreliliğin neredelikten önce olması, onun bütün kategoriler için gerekli olması açısından, Neredeliğin nezamanlıktan önce olması, onun harekete tâbi olmasındandır. Nezamanlığın iyelikten önce olması, onun sermedî (ebedî) manasını barındırması açısından, İyeliğin konumdan önce olması, onun cevher olması ve

iyeliğin de cevherin şekline izâfe edilmesidir. İyeliğin etkiden önce olması, onun karşıtları kabul etmemesidir. Etkinin edilgiden önce olması ise etkinin edilgiden daha üstün olması açısından (Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, 2006, s. 118, 2010, ss. 211-212).

Netice itibariyle kategorilerin bu şekilde tertiplenmesi Aristoteles'in ortaya koyduğu şekliyle günümüze kadar intikal ettiğini gösterir. Yine de Ebü'l-Ferec kategorilerin sıralanmasının bu şekilde olmasını belirtmesine rağmen kategorileri ayrı ayrı incelediği bölümlerde göreliliği, nitelikten önce ele alması ilginçtir. Nitekim kendisi konunun daha iyi anlaşılması açısından bu değişikliğe gittiğini beş delil getirerek anlatmaya çalışmaktadır (Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, 2006, s. 252, 2010, ss. 414-415). Benzer bir yaklaşımın Fârâbî dışında İbn Sînâ (İbn Sînâ, 2010, s. 137) ve diğer şarihler tarafından da benimsendiğini söyleyebiliriz. Bu durum kategorilerin tertibini Aristotelesçi görüşten bir ayrışma olarak değil de konunun daha kolay incelenmesi açısından yapılmış orijinal bir bakış açısını yansıtmaları şeklinde düşünülebilir.

Ebü'l-Ferec, kategorilere yönelik bu değerlendirmeleri yaptıktan sonra ortaya çıkan iki kuşkuyu aktarır ardından bunlara yönelik çözümler getirir:

(i) Ebü'l-Ferec'e göre varlık on kategoriye hasredilmiştir. Ancak bunların dışında, nokta, birlik ve heyulâ gibi pek çok varlık söz konusudur. Bu durumda onlar da kategori olarak değerlendirilemezler mi?

Ebü'l-Ferec'e göre varlıkların bir kısmı bilkuvve bir kısmı da bilfiildir. Nokta ve birlik ise niceliksel olarak bilkuvvedir. Heyulâ ise bilkuvve birleşik bir cevherdir. Nokta, çizgi olarak işlenirse bilfiil nicelik ve birliğin tekrarlanması durumunda sayıların meydana gelmesiyle de bilfiil nicelik olur. Aynı şekilde heyulânın dönüşümü ve onun yokluktan sûrete intikal etmesi bilfiil cevher olan birleşik cevheri meydana getirir (Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, 2006, s. 119, 2010, s. 214). Kısacası nokta, birlik ve heyulâ kendi içlerinde bilkuvve nicelik ve cevher kategorisinde yer alırken onların işlenmesi durumunda bilfiil nicelik ve bilfiil cevher olarak gözlemlenirler. Ebü'l-Ferec'in bu görüşü benzer bir şekilde Dexippus, Ammonius, Simplicius ve Philoponus tarafından da aktarılmaktadır (Dexippus, 1990, ss. 67-68; Ammonius, 2014, s. 44; Philoponus, 2015, ss. 82-83; Simplicius, 2003, ss. 80-81). Ancak Dexippus'un birliği (*monad*) aktardığı pasaj, Simplicius tarafından nokta da eklenerek alıntılanmış görülmekle birlikte Philoponus nokta, an ve birliği aktararak konuyu biraz daha genişletir (Philoponus, 2015, ss. 82-83). Buna yönelik çözüm önerilerini incelediğimizde Ebü'l-Ferec'in konuya yaklaşımı daha makul görünmektedir.

İslâm dünyasında nokta, birlik ve heyulânın kategori olup olmamasına yönelik tartışma İbn Sînâ tarafından da incelenmektedir. Ona göre bu görüşü aktaran şarihler “Söz konusu ilkelerin kategorilerin ilkeleri olması hasebiyle”, “İlkelerin hiçbir kategorinin altına girmeyeceğini” ve ardından “Şayet kategorilerin ilkeleri, kategorilerin altına girerse, kategorilerin kendileri ilkeler haline” geleceğini belirterek onların görüşlerini aktarır (İbn Sînâ, 2010, ss. 68-70). Bu konuda İbn Sînâ, “Bu ilkelerin kategorilerin tümünün ilkesi olduğunu ve kategori olmadıklarını iddia edenler mutlak anlamda çılgınlık ve cüretkârlık yapmaktadırlar.” şeklinde isim belirtmeksizin Ebü'l-Ferec üzerinden İskenderiye geleneğini eleştirdiğini söyleyebiliriz (İbn Sînâ, 2010, s. 73). Zira İbn Sînâ, birliğin bütün niceliklerin bir ilkesi olmadığını aksine bu ayırık niceliğin bir ilkesi olması gerektiğini belirtir.

İbn Sînâ, aynı eleştiriyi noktanın da durumunun birlik gibi olduğunu belirterek “Hakikatlerden uzaklaşmış bir grup filozofun yani [Ebü'l-Ferec ve şarihlerin], noktanın çizginin nedeni olduğunu zannetmişlerdir.” ifadesini kullanmaktadır. İbn Sînâ'ya göre, nokta ve birliğin ilke olmaları durumunda onların ilke olma hususiyetleri nicelik olmalarını gerekli kılmamaktadır (İbn Sînâ, 2010, ss. 69-70).

Sonuç olarak İbn Sînâ'ya göre birlik ve noktanın nicelik kategorisinde değerlendirilmesi doğru değildir. Onun bu açıklamaları incelendiğinde çağdaşı olduğu ve felsefi görüşünü aşağıladığı Ebü'l-Ferec'i ve onun üzerinden İskenderiye geleneğini eleştirdiğini söyleyebiliriz. Ancak Ebü'l-Ferec'in nokta, birlik ve heyulâya dair bilkuvve ve bilfiil üzerinden nicelik ve cevher olmalarına dair görüşünün dikkatli incelenmesi durumunda onun haklılığını ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Bu şüphenin izale edilmesinden sonra ikinci kuşkuya geçebiliriz.

(ii) Bilindiği üzere her bir kategorinin bir sûreti ve bir yokluğu (*'adem/privation*) vardır. Bu durumda sûret, altındaki kategorilere yüklenmesine rağmen yokluk hangi kategorilere dâhil edilir? Kısacası buradaki tartışma yokluğun kategorilere dâhil olup olmaması meselesidir.

Ebü'l-Ferec'e göre yokluk üç manada kullanılır. Birinci mana olumsuzlama (*selb*) anlamında olup mevcut sûreti ortadan kaldırır. Üstün cinsler yokluğa değil de var olana yüklenir. İkinci mana ise almaya elverişli olma yani bir şeyde var olan sûreti almaya hazır değildir. Bu sayede bütün kategorilere dâhil olmak mümkün hale gelir. Üçüncü mana ise iki karşıt olandan daha özel olan mana ifade edilir. Bu da akılsız olanın cevherde, bitişikliğin

nicelikte, siyahlık ve zayıflığın nitelikte olması gibi karşıtların her biri yokluk/yoksunluk olması cihetinden bir kategorinin altına dâhil edilebilirler (Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, 2006, ss. 119-120, 2010, ss. 215-216). Bu manalar incelendiğinde yokluğun ilk anlamı olumsuzlama manasında olduğu için kategorilere dâhil olmaları mümkün değildir. Ancak son iki mana yokluğun kategorilere dâhil olmasına imkân sağlar.

Ebü'l-Ferec'in yokluğa dair görüşü Dexippus, Ammonius, Philoponus ve Simplicius gibi şarihler tarafından da incelendiği görülmektedir (Dexippus, 1990, ss. 67; Ammonius, 2014, s. 44; Philoponus, 2015, ss. 84; Simplicius, 2003, ss. 80). Ammonius'a göre bazıları yokluğu iyelik kategorisine dâhil ederler. Ancak kendisi yokluğun hiçbir kategori altına dâhil edilmeyeceğini belirtir. Çünkü kategoriler mevcuttur ve yokluk da varlığın karşıtı olduğu için hiçbir kategorinin altına yerleşmez.

İbn Sînâ ise yokluğun “Varlık ve hakikatten hiçbir payı yoktur.” diyerek kategorilerin varlıksal şeyler olduklarını ve zâtların kategorileri olduklarını özellikle belirtmektedir. Ancak yokluğun konudaki bulunuşu arazî bir şekilde olabilir. Bundan dolayı İbn Sînâ, yokluğun kategorilere dâhil olmasını zâtî olarak değil de arazî bir şekilde olması gerektiğini belirtir. Oysa türün bir kategori altına dâhil olması arazî tarzda değildir. Çünkü tür, kendi cinsine bizzât dâhil olur. Bundan dolayı yokluğun bir kategori altına dâhil olması mümkün değildir (İbn Sînâ, 2010, s. 74). İbn Sînâ, yokluğu arazî anlamda kategorilerin altına dâhil edilmesini kabul ederken zât olması açısından yokluğu herhangi bir kategorinin altına dâhil edilmesini kabul etmez. İbn Sînâ'nın yokluğa dair görüşlerini Ebü'l-Ferec'in görüşleri bağlamında değerlendirmek mümkündür. Ammonius ve Ebü'l-Ferec, kategorilerin varlıksal şeyler olduklarını belirterek yokluğun olumsuzlama manasında herhangi bir kategoriye dâhil edilmesini kabul etmezler. Ancak Ebü'l-Ferec, yokluğun son iki anlamı baz alındığında yokluğun kategorilere dahil olması gerektiğini belirtir. Netice itibarıyla Ebü'l-Ferec'in yokluğa dair görüşlerinin İbn Sînâ tarafından da incelendiği görülmektedir.

SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde Aristoteles'in *Kategoriler* kitabında belirtmiş olduğu on kategoriye yönelik açıklamalar sonraki süreçte şarihler tarafından ya desteklenerek ya da eleştirilerek incelenegelmıştır. Bu hususta özellikle kategorilerin kaç tane olması gerektiği tartışılmıştır. Aristoteles'in ortaya koyduğu on kategori özelde Ebü'l-Ferec; genelde Helenistik şarihler ve İslâm dünyasında Fârâbî ve İbn Sînâ gibi filozofların bu konuda yazdıkları eserlerle karşılaştırılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu hususta kategorilerin sayısı Ebü'l-Ferec ve Meşşâî öğretiyeye bağlı filozof ve şarihler tarafından ne eksik ne fazla on

tane olması gerektiği genel bir kabuldür. Özellikle kategorilerin on tane olması hususunda Ebü'l-Ferec'in çeşitli argümanlar ortaya koyarak konuyu incelemesi aslında onun önceki İskenderiye geleneğine vakıf olduğunu gösterir.

Aristoteles'in belirlediği on tane kategori dışında çeşitli gruplar nokta, birlik, heyulâ ve yokluk gibi kavramların kategori olarak değerlendirilmesine yönelik tartışmalar ortaya koymuşlardır. Bu tartışmalar başta şarihler olmak üzere Fârâbî, Ebü'l-Ferec ve İbn Sînâ tarafından incelendiği ve bunların kategori olarak değerlendirilmeyeceği belirtilmiştir. Özellikle İbn Sînâ'nın Ebü'l-Ferec'in şerhinden doğrudan veya dolaylı olarak isim belirtmeksizin alıntılar da yaptığını söyleyebiliriz. Bu da İbn Sînâ'nın *Kategoriler* adlı eserini ortaya koyarken Ebü'l-Ferec'in şerhine de vakıf olduğunu gösterir.

KAYNAKÇA

- Ammonius. (2014). *On Aristotle's Categories* (G. B. M. S. M. Cohen, Çev.). Bloomsbury.
- Bayram Ali Çetinkaya. (2003). İhvan-ı Safa Felsefesinde Sayıların Gizemi Üzerine Bir Çözüm Denemesi. *Felsefe Dünyası*, 3, 87-121.
- Dexippus. (1990). *On Aristotle Categories* (John Dillon, Çev.). Bristol Classical Press.
- Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib. (2006). *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag (Abdallâh Ibn At-Tayyib)* (Cleophea Ferrari, Nşr.). Brill.
- Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib. (2010). *Eş-Şerhu'l-Kebîr li-Makûlâti Aristo* (Hüseyn Câbirî, Nşr.), Daru't-Tekvîn.
- Eliae. (1990). *Porphyrii Isagogen et Aristotelis Categoriae Commentaria: C. XIII.1* (Adolfus Busse, Ed.). Reimer.
- Fârâbî. (2008). *Kitâbu'l-Hurûf, Harfler Kitabı*, (Ömer Türker, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Fârâbî. (2019). *Kategoriler ve Retorik* (Ali Tekin, Çev.). Klasik Yayınları.
- İbn Sînâ. (2010). *Kategoriler* (Muhittin Macit, Çev.). Litera Yayıncılık.
- İbrahim Çapak. (2011). *Porphyrios ve İbn Sînâ Mantığında Tümeller*. Araştırma Yayınları.
- Philoponus. (2015). *On Aristotle Categories 1-5* (M. T. R. Sirkel & J. Harris, Çev.). Bloomsbury.
- Rıza Tevfik. (2004). "Kategoriler" Hakkında Dört Metin Rıza Tevfik, İsmail Fenni, Ertuğrul, Ali Sedad ve Sırrı Giridî (Semih Atış, Çev.). *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 5, 99-149.
- Roberto Granieri. (2019). Xenocrates and the Two-Category Scheme. *De Gruyter*, 1-25.

Simplicius. (2003). *On Aristotle's Categories 1-4* (M. Chase, Çev.). Duckworth and Cornell University Press.

Yahya İbn 'Adî. (1988). Tealîk İddeti fi Ma'âni Kesîretin. (Sahbân Halîfât, Nşr.), *Makâletu Yahya b. Adî el-Felsefiyye* içinde (ss. 167-200).